

Széchenyi István Egyetem

Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője: *Dr. Verebélyi Imre DSc.* egyetemi tanár

TÉZISFÜZET

Kecskés Gábor

A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban

c. doktori értekezéséhez

Témavezető:

Lamm Vanda

MTA lev. tagja, egyetemi tanár

Győr

2012

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalomjegyzék.....	1
I. A kutatás tárgya, célja és a kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása.....	2
1. A kutatás tárgya és célja.....	2
2. A kutatási feladat rövid összefoglalása	4
II. Az értekezés szerkezeti egységei és az alkalmazott kutatási módszerek	5
1. Az értekezés szerkezeti egységei	5
2. Az alkalmazott kutatási módszerek.....	10
2.1. Kodifikált jogi normák és a szokásjogi normák feldolgozása.....	10
2.2. Bírói fórumok esetjogának feldolgozása.....	12
2.3. Szakirodalom feldolgozása	12
III. Az értekezés tudományos eredményeinek összegzése és azok hasznosítási lehetőségei	13
1. A tudományos eredmények összegzése	13
2. A tudományos eredmények hasznosítási lehetőségei.....	17
IV. A szerzőnek a témában megjelent tudományos közleményei	19

„A béke, a fejlődés és a környezetvédelem egymással összefügg és oszthatatlan.”

(Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről, 25. elv)

I. A kutatás tárgya, célja és a kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

1. A kutatás tárgya és célja

A kutatás eredményeként elkészült értekezés a környezeti kárfelelősség nemzetközi jogi vonatkozásaival foglalkozik, amely – azon túl, hogy a kutatás szorosán vett tárgyát képezi – tágabb értelemben a nemzetközi jog és a környezetvédelmi jog egyes releváns részterületeit, a két „jogág” szükségszerű határterületeit érinti. A disszertáció elkészítése során célként jelent meg a kutatási témára jellemző, a jogalkotási specifikumok következtében létrejött anomáliák és intézményesülési problémák, valamint a jogintézmények közötti sajátos átfedések által generált nehézségek eredetének feltárása, amely a probléma-felismerés fázisán túl azok feloldásához is javaslatokat, a megoldást segítő módszereket kíván fűzni.

A kutatási téma exponálása érdekében leszögezendő, hogy a nemzetközi jogban a környezeti károk és a felelősségi szempontok, a kártelepítési módok meghatározása számos olyan nehézségbe ütközik, amelyek a belső jogokban, ezen belül a közigazgatási jog egyik leágazódásában, a környezetvédelmi jog vagy – talán jogilag pontosabb és szofisztikáltabb terminológiával – környezetjog¹ belső jogi rendszerében csaknem ismeretlen jelenségeknek tekinthetők. Ennek oka *egyrészt* a nemzetközi jogra jellemző, ennek a belső jogtól lényegileg eltérő sajátosságaiból adódó speciális ismérvek, szabályozási-jogalkotási mechanizmusok léte, *másrészt* pedig a környezeti károk határokon átnyúló, tulajdonképpen államközi és univerzális vonatkozásaiból egyenesen következő problémák ténye.

¹ Eme terminológia alátámasztására az általános, belső jogi specifikumokkal bíró hazai elemzések közül ld. különösen: FODOR László: A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. *Miskolci Jogi Szemle*, Vol. 2 (2007) No. 1, 5-19. és BÁNDI Gyula: A környezethez való jog aktualitása. *Rendészeti Szemle*, Vol. 57 (2009) No. 1, 17-32.

A téma feldolgozása során az értekezés először a nemzetközi jog azon sajátosságaira tér ki, amelyek akadályozzák a belső jogokban tapasztalt és többé-kevésbé hatékonyan működő felelősségi és környezetvédelmi normák kialakulását és hatályba lépését. A kutatás tárgya valójában három olyan terület (voltaképpen jogág, illetve a jogág szerves részét alkotó alrendszer) vizsgálatát érinti, ahol a belső jogban tapasztalt pozitívista, a teljes körű szabályozásra törekvő elgondolások nem, illetve kevésbé tudnak hatékony formákat ölteni. Eme területek ugyanis jellegüknél fogva igen különbözőek, és magukban hordozzák a három terület vonatkozásában már más jelentéstartalommal, következképpen eltérő hatékonysággal bíró önálló jogintézményeket. A kutatás tehát a *környezetvédelmi jog – nemzetközi jog – felelősségi jog* hármasságát vizsgálja, feltérképezve ezek kapcsolódási pontjait, feltárva ezek egyedi és más területekkel való összevetésben fennálló anomáliát, és egyben áttekinti azon metódusokat, amelyek a szükségszerűen jelentkező problémák kiküszöbölésére alkalmasak, illetve amelyeket ilyen célzattal alkottak meg az államok, vagy jöttek létre egyéb módokon a nemzetközi jog tudományában.

Az értekezés logikailag tulajdonképpen egyfajta lineáris utat követ, miszerint a környezeti kárfelelősség tágabb értelemben vett témáján belül fokozatosan az egyes részterületekre fókuszál. Így először a kár, illetve a környezeti kár fogalmát, valamint ennek jelentésváltozatait elemzi. Ennek feltérképezése után a felelősség-kárfelelősség jogintézmények széleskörű, nemzetközi szerződéseken nyugvó, illetve speciális uniós megoldásai, kártelepítési módozatai kerülnek a vizsgálatás középpontjába, amely már egyenesen elvezet a bírói úton való kikényszeríthetőség nemzetközi jogi problematikájához, egyben sajátosságához, amely különböző bírói fórumok környezetjogi ítélezésében nyilvánul meg.

Megjegyzendő, hogy az értekezés olyan kérdésköröket is elemez (pl. a nukleáris károk), amelyek a szorosan vett környezetjog hagyományos területéhez ugyan nem kapcsolódnak, viszont eme területeken egyaránt bekövetkezhetnek „környezeti”, a környezet elemeit ért károk. Amint arra az értekezés címe is utal, a munka a környezeti károkra mint felelősségkeletkeztető elemekre fókuszál, függetlenül attól, hogy ezek milyen jogi rezsim szerint ítéltetők meg, vagy milyen szűkebb környezetjogi aspektussal (vagy ennek esetleges hiányával) bírnak.

A disszertáció mindazonáltal csak a legszükségesebb mértékben szorítkozik a fegyveres összeütközések eredményeként létrejött környezeti káresemények (ld. ezen problémakörön

belül a szakirodalomban gyakorta *ökocídiumnak* vagy *ekocídiumnak*² nevezett kérdést), valamint a környezeti károk emberi jogi vetületeinek vizsgálatára, mivel azok a kutatás eredeti célkitűzéseit mind tartalmi, mind terjedelmi értelemben jelentősen kibővítették, egyszersmind parttalanná tették volna.

2. A kutatási feladat rövid összefoglalása

A kutatási feladat során, a tárgy és cél megfogalmazása után kijelölésre kerültek azok a jogintézmények, amelyek vizsgálata elengedhetetlenül fontos a témában való elmélyülés szempontjából, voltaképpen a téma tudományos célú feltárása érdekében.

Az érintett jogintézmények jogtörténeti szempontú vizsgálata mindvégig hangsúlyos, mivel ezek elméleti és történeti megalapozása, ezek történeti előképei a hatályos jog szempontjából rendkívül fontosak, továbbá ezen intézményeknek a jogfejlődésben betöltött szerepét jól illusztrálják, illetve maguk is a szerves jogfejlődés bizonyítékai. A jogtörténeti vetületek rámutatnak, hogy a környezeti kárfelelősség kérdése államközi viszonylatban egy meglehetősen új jelenségnek tekinthető, amelynek valódi és mintaadó előképei nem találhatók meg a nemzetközi jogban. Ellenben a környezeti értékek védelme, egyes környezeti szempontok hangsúlyos figyelembe vétele, kiegészülve a polgári jogban releváns felelősségi kérdésekkel már hosszú múltra tekint vissza, amely alkalmat és lehetőséget ad a mélyreható vizsgálatokra.

Ha két vagy több állam között vita merül fel egy károkozás miatt, akkor a vita rendezése érdekében elsődlegesen a helyzet jogi minősítése szükséges, amely – főleg annak tükrében, hogy államközi konfliktusról beszélünk – megkívánja a vitában érintett államok valamilyen formában történő egyetértését, ha nem is a felelősség és az orvosolhatóság kérdését, de legalább és mindenekelőtt az okozott környezeti változás kárként vagy egyéb veszteségként való elismerését illetően. Az egyik állam által okozott vagy annak területéről kiinduló és egy másik állam területén bekövetkező negatív jellegű, azaz káros hatás pontos megítélése és megfelelő minősítése alapvető fontosságú az ezt követő eljárási folyamatok szempontjából.

A kárfogalom spektrumától és a kár fogalmi elemeitől függ a vitarendezés követendő módja, ha ugyanis a két állam az egymás között hatályban lévő szerződéses rendelkezés vagy egy általános szokásjogi szabály alapján, illetve ezek lététől függetlenül egyetért abban, hogy

² Erről ld.: BODNÁR László: Az „ökocídium” kérdéséről. *Jogtudományi Közlöny*, Vol. 29 (1974) No. 5, 230-239.

az egyik állam területén folytatott tevékenység eredményeként kár következik be a másik állam területén, akkor a kárfelelősség rezsimje és a kártérítési jogintézmények érvényesítése által rendezhető a vita, egyetértés esetén akár tárgyalások útján is. Valójában ez jelenti azt a folyamatot, amelyet az értekezés áttekint. Az igényérvényesítés, a felelősség-kiszabás minden egyes fázisának azonban megvannak azok a specifikumai, amelyek megnehezítik a problémamentes megoldást, így például a különböző nemzetközi bírói fórumok és egyéb testületek útján való vitarendezést egyaránt.

Az értekezésben ezek a „zavaró tényezők”, vagyis a kárfelelősség rendszerében fellelhető inherens anomáliák mindvégig nagy hangsúllyal kerülnek bemutatásra.

II. Az értekezés szerkezeti egységei és az alkalmazott kutatási módszerek

1. Az értekezés szerkezeti egységei

A disszertáció négy jól elkülöníthető részre oszlik, az egyes részek egyedi vizsgálatát az elemzett részterületek eltérő sajátosságai és a környezeti kárfelelősség rendszerében betöltött differenciált szerepük indokolja. A négy rész szükségszerű közös vonatkozásai azonban az adott részekben egymással való összevetésben is megjelennek, ezáltal az értekezésből világosan kiderül, hogy melyek azok az „érintkezési pontok”, ahol a kárfelelősség kiszabása terén a nemzetközi jog szabályai nem feltétlenül képesek egy környezeti károkozást szankcionálni.

Az értekezés *első része* a dolgot érintő előkérdések felvázolása után a kárfelelősség konjunktív feltételeként minősíthető kárfogalom jelentésváltozataival foglalkozik. A kár általános – a környezeti implikációktól függetlenített – fogalmának felvázolása után a kárfogalmak és kártípusok csoportosítása található az első szerkezeti egységben. *Brüggemeier* szerint a környezeti kár pontos megállapítását négy tényező különösen megnehezíti,³ amelyeket sem a belső jogok, sem a nemzetközi jog nem nagyon ismert a technikai fejlődés

³ Ld.: BRÜGGEMEIER, Gert: Enterprise Liability for Environmental Damage: German and European Law. In: TEUBNER, Günther – FARMER, Lindsay – MURPHY, Declan (eds.): *Environmental Law and Ecological Responsibility*. John Wiley & Sons, Chichester–New York–Brisbane–Toronto, Singapore, 1994. 81-82.

bizonyos szintjének elérése és a környezeti szempontok előtérbe kerülése előtt. Ez voltaképpen azzal a következménnyel jár, hogy a technikai fejlődéssel párhuzamosan változik a környezeti károk mérésének metodikája, amely a definiált kárfogalom keretei között akár fogalombővítéshez, de *a contrario* akár fogalomszűkítéshez vezethet.

Hasonlóan Brüggemeier nézetéhez, azt alapjaiban elfogadva, jelen írás szerzője is eme négy anomáliát előidéző tényező mentén látja problematikusnak a kárfelelősség elsődleges és fundamentális ismervének, a kár fogalmának és meghatározásának kérdését. *Először*, a környezeti károk miatti (tipikusan egészségügyi) következmények többsége nem azonnal jelentkezik, és az eltelt időben számos hatás erősítheti fel, illetve gyengítheti a már meglévő károsodást, ezzel pedig a vita tárgyává tett állami magatartás és az egészségkárosodás közötti okozati összefüggés bizonyítása – az időmúlás miatt – szinte lehetetlenné válik. *Másodszor*, a szennyezés gyakran többrejtű, sok komponens – köztük sok, az emberi tevékenység által közvetlenül nem befolyásolható tényező – alkotja, így eleve nem lehet megállapítani a kizárólagos vagy az időben első szennyező kilétét. *Harmadszor*, számos kártípus térben nagy távolságot ölel fel, azaz az országhatárokon vagy akár kontinenseken áterjedő károkozás esetén nehéz a szennyezés eredetét, a szennyező államot felderíteni.⁴ *Negyedszer*, bizonyos magatartások a jövő generációk környezetét veszélyeztetik, a jelenben közvetlen hatása az effajta szennyezésnek még nem mutatható ki.

A kutatás során a *szektorális*, azaz az egyes környezeti elemekre (flóra, fauna, víz, levegő, föld-talaj, táj és bizonyos mértékben az épített környezet) fókuszáló, valamint az *interszektorális*, azaz több környezeti elemet, több szektort érintő megközelítés kerül alkalmazásra, amelynek alapján lehetőség nyílik a kárfogalmak és kártípusok, valamint a kárfelelősség elméletének szektorok szerinti, illetve interszektorális-szektorközi vonatkozásban való vizsgálatára. Emellett az értekezés röviden áttekinti a környezeti károk földrajzi alapon, valamint a reverzibilitás szerint történő besorolását, aminek következtében egyértelművé válik, hogy a kárfogalom egyidejűleg számos felosztásban értelmezhető, noha a kérdéses részben a terjedelmi és egyéb hangsúlyok egyértelműen rámutatnak arra, hogy a szektorspecifikus megközelítés a megfelelő kártipologizálási mód.

⁴ A környezeti implikációkkal bíró kár és a károkozás fogalma a Stockholmi Világkonferenciáig szinte kizárólagosan a szomszédos államok közötti kapcsolatokban bírt relevanciával. Az igazi áttörés azonban az 1972-es Stockholmi Nyilatkozattal következett be, amikor a deklaráció a „terület” kifejezés helyébe a tágabb jelentésű „környezet” szót állította. Ld.: BRUHÁCS János: *Nemzetközi vízjog. A nemzetközi folyóvizek nem hajózási célú hasznosításának joga*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 158.

Az értekezés *második szerkezeti egységében* elemzés tárgyát képezi a környezeti károkért való helytállás megkerülhetetlen tényezője, ugyanis a *felelősség* fogalmát és koncepcióját – hasonlóan a belső jogokhoz, az abban fellelhető jogágakhoz – maga a nemzetközi jog, illetve az Európai Unió joga sem nélkülözheti. Noha napjaink nemzetközi jogában sem tűnik anakronisztikusnak *Bibó* azon 1934-es gondolata, miszerint a nemzetközi jog az a jogterület, amely akkoriban „*még legkevésbé tudja igénybe venni a szankciók segítségét s ezen a jogterületen veszik fel a szankciók az általánostól legelütőbb alakjukat.*”⁵ A „jogiság” attribútuma a jogsértés esetén, illetve a károkozás esetén beálló jogkövetkezményekhez vezető jogintézmények megléte és alkalmazhatósága a jogrendszerekben. Ezek közül a felelősség fogalma és elmélete teremti meg az okozott kár és ennek kompenzációja, illetve egyéb szankciós mechanizmusa közötti összefüggést, a károkozástól a szankciós kötelezettségig vezető transzformációs folyamat kulcsmozzanatát és szubsztantív jogi elemét.

A nemzetközi környezetvédelmi jog felelősségi koncepcióinak beható vizsgálata valójában igen komplex tanulmányozást igényel, tekintve, hogy az általános nemzetközi jog – jelenleg döntően szokásjogon vagy belső jogi analógián, azaz polgári jogi megoldások adaptációján alapuló – absztrakt és kiforratlan felelősségi jogi dogmatikáját kell összehangolni a nemzetközi környezetvédelmi jog egyéb szabályaival, amelyek egyelőre ugyancsak a jogfejlődés egy bizonyos, még csak köztes szintjén léteznek. A nem állami szereplők (gazdasági társaságok, etc.) általi, határokon áttérjedő környezetkárosításra pedig egyre több példát találunk, amelynek eredményeként a kizárólag az államközi viszonylatban értelmezett felelősségi dogmatikát felül kell vizsgálni. Az így okozott károk vonatkozásában kifejezetten nemzetközi jogi felelősségi problémák számos esetben nem is jelentkeznek, így a nemzetközi magánjogi szerződések és kapcsoló elvek alkalmazása révén történik a probléma kezelése, elsősorban a felelősség megállapítása és a jogkövetkezmények meghatározása. Ezekben az esetekben az állam rendszerint mögöttes felelősséggel tartozik,⁶ azonban az ehhez elvezető folyamat mindvégig a nemzetközi magánjog és a „kapcsolt” belső jog rendszerén belül marad.⁷ Ez összhangban van azzal az általánosan elfogadott nézettel, miszerint a

⁵ Erről ld.: *BIBÓ István: A szankciók kérdése a nemzetközi jogban.* Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1934. 5.

⁶ Amely nem jelenti feltétlenül a felelősség megállapítását vagy elismerését, hanem leginkább a kár megtérítésére, orvoslására irányuló végső, egyfajta *ultima ratio*-jellegű biztosítékot, a joghatósága alá tartozó károkozó személy/entitás pénzügyi forrásainak kiapadása vagy elégtelen volta esetére.

⁷ Egy mértékadó forrás szerint tovább tagolható a vizsgált terület, mivel a nemzetközi magánjog egyes forrásai (ezáltal pedig a belső jogok egyes jogintézményei) is jelentős szerepet töltenek be az intézményesülés folyamatában. Ld.: *BIRNIE, Patricia – BOYLE, Alan: International Law and the Environment.* Oxford University Press, Oxford, 2002. 1. A probléma nemzetközi magánjogi vonatkozásainak egyik legjobb magyar nyelvű áttekintését ld.: *BRUHÁCS J.: A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények. Jura, Vol. 11 (2005) No. 1, 48-60.*

nemzetközi környezetvédelmi jog valójában nem más, mint magának a nemzetközi jognak az alkalmazása a környezeti problémákra.

Elméletileg a nemzetközi felelősség összességében az állam felelősségének *sui generis* és a polgári jogi felelősség elvének általános területét egyesíti. A magánjogi implikációk és analógiák ugyan nem hiányozhatnak teljesen a nemzetközi közjogból (tekintve, hogy az államok gyakorlata, az általános – így polgári jogi – jogelvek szervesen hozzátartoznak annak rendszeréhez, mégpedig a nemzetközi jog forrásaiként), de a nemzetközi jog egyetlen területére sem gyakorolt olyan hatást a civiljogi szemlélet, mint a felelősségi jog joganyagára.

A „felelősségi” rész felépítésében egyfajta elméleti megalapozás után rövid történeti áttekintést ad a károkért való helytállás jogintézményének fejlődéséről, e körben vizsgálva, hogy az államok nemzetközi jogi felelőssége tárgyában milyen lépések történtek a nemzetközi jog rendszerében és tudományában. Egyértelműen megállapítható, hogy az állam nemzetközi jogi felelősségének szabályozásában, nemzetközi szerződésekben való rögzítésében az „elsődleges” jogalkotó államok nem érdekeltek, hiszen a *raison d’État* következtében mérlegelik annak lehetőségét, hogy adott esetben ez az adott állam felelősségének, így jóvátételi kötelezettségének tételezését is jelentené.

Következésképpen a felelősség terén a nemzetközi jogban a polgári jogi felelősség koncepciója intézményesült, illetve ennek megoldásai kerültek át a nemzetközi magánjogi alapú felelősséget előíró nemzetközi szerződések szövegébe. Az első ilyen tárgyú szerződések az 1960-as években születtek, az atomkárok, valamint az olajkárok miatti felelősség témakörében. Eme szerződések közös szabályai (a felelős vagy kártérítésre kötelezhető személy – operátor, üzemeltető, hajótulajdonos, engedélyes, etc. – megnevezése, a kárfogalmak köre, a felelősség időbeli és összegszerű korlátai és a kimentési okok) a későbbi kodifikációs törekvéseket alapjaiban meghatározzák, hiszen ezen elemek képezik valamennyi felelősségi tárgyú szerződés alappilléreit. Az értekezés – a fentiekben megnevezett pillérek tükrében, az egyes releváns különbségekre rámutatva – áttekinti az egyes szektorspecifikus vagy szektorközi (atomkárok, olajkárok, szennyezési és a veszélyes tevékenységekből eredő károk, hulladékkár, etc.), környezeti kárfelelősségi tárgyú normák megoldásait, ezáltal felvázolva azon rendszert, amely a nemzetközi jogi kárfelelősségi rezsimet alkotja.

A második részben kerül bemutatásra – de külön fejezetként – az *Európai Unió releváns szabályozási rendszere*, amely a tagállamok belső jogának harmonizálása révén, valamint jelentős jogfejlesztő tevékenységet kifejtve alkot egy sajátos felelősségi rendszert. Eme rezsimet egyszerre határozza meg (és egészíti ki) a 27 tagállam belső joga, a tagállamok között hatályban lévő vonatkozású tárgyú nemzetközi szerződések és az uniós cselekvési

tervek, környezeti politikák. E komplex rendszer számos összetevője, normatív eleme egyébiránt közvetlenül hatályos Magyarországon is.

A disszertáció a *harmadik részben* a kapcsolódó bírósági esetjogot tekinti át, amely különös jelentőséggel bír az intézményesülés bizonyos fázisában létező kárfelfogások és felelősség-elméletek által generált nehézségek feloldásában. A különböző bírói fórumok (általános és speciális hatáskörrel rendelkezők, úgymint az emberi jogi fórumok és az ENSZ Tengerjogi Törvényszéke) juriszdikciója – noha a nemzetközi jog „hivatalosan” nem ismeri a precedensjogot – ugyanis *egyrészt* a nemzetközi jog másodlagos, kiegészítő forrásának minősül,⁸ *másrészt* a problémás területek értelmezésében, így a nemzetközi jog fejlesztésében megkülönböztetett figyelmet érdemel.

Bár a nemzetközi közösség az 1972-ben egyértelművé vált „környezetjogi” paradigmaváltás óta jelentős lépéseket tett a nemzetközi környezetvédelmi jog területén kibontakozó jogalkotási tevékenység felgyorsítása érdekében, a környezeti károkért járó jóvátétel problémája nem tudott speciális, nemzetközi szerződésekbe foglalt *explicit* rendelkezésekben intézményesülni. Azonban egyes nemzetközi bírói fórumok már a XX. század első felében olyan elveket deklaráltak, illetve az államok közötti viták elbírálása révén olyan, a vitában érintett államokra kötelező döntéseket hoztak, amelyek nagymértékben hozzájárultak a nemzetközi szokásjog formálódásához, valamint elősegítették a nemzetközi környezetvédelmi jog szabályainak fejlődését.

Mindezekén túl, a nemzetközi jog nem ismeri a belső jogban egyfajta alkotmányos fundamentumként létező kötelező bíráskodás intézményét. Ez az axiomatikus megállapítás a nemzetközi jog rendszerébe tartozó valamennyi területre-jogágra, így a nemzetközi környezetvédelmi jog rezsimjére egyaránt vonatkozik. Tagadhatatlan viszont, hogy a bíráskodási funkció megjelenése és fejlődése a nemzetközi jog fejlesztésének, kiteljesedésének egy szükségszerű útját, illetve önmagában előfeltételét is jelenti. A XX. század utolsó évtizedeitől kezdve már az állandó nemzetközi bírói fórumok terjedésével, proliferációjával szembeül a nemzetközi közösség, amely a választottbíróóságok, a választottbíróisági eljárások számának visszaesését eredményezte, azon eljárásokét, amelyek jelentősége – az 1930-as és 1940-es évek szimbolikus környezeti vonatkozású jogvitájában, az ún. *Trail Smelter-ügyben* hozott döntés(ek) óta különösen – megkérdőjelezhetetlen a

⁸ Ld. a Nemzetközi Bíróság Alapszabályának 38. cikk 1. bekezdése, melynek b) pontja alatt találjuk a nemzetközi szokást „*mint a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítékát*”, amelyet a Nemzetközi Bíróság, amelynek az a feladata, hogy az eléje terjesztett jogvitákat a nemzetközi jog alapján döntse el, eljárása során forrásként, jogforrásként alkalmazza.

vizsgált területen. Ezt tekinthetjük egy szükségszerű és evolutív folyamatnak, hiszen az általános hatáskörrel rendelkező bírói fórumok előtti ügyek számának növekedésével párhuzamosan, az egyes ügycsoportoknál megkívánt specializált szakértelem és a valamelyest eltérő ítélkezési szabályok „követelménye” miatt általános jelenséggé vált a nemzetközi bíróságok és törvényszékek elterjedésének kívánalma, a szektor-specifikus nemzetközi szerződések növekvő számára is figyelemmel. E kétségtelen folyamat ellenére, az általános nemzetközi bíráskodást általában jellemző alaptételek *a maiori ad minus* a nemzetközi jog különböző területein kibontakozó bírósági joggyakorlatra, így a – még alapvetően „embrionális” állapotban létező – nemzetközi környezetvédelmi bíráskodásra is ugyanúgy érvényesek.

Az értekezés rávilágít arra, hogy a *Nemzetközi Bíróság*, valamint az *ENSZ Tengerjogi Törvényszéke* (és bizonyos értelemben az emberi jogi fórumok, így az *Emberi Jogok Európai Bírósága*) előtt jelenleg is több környezetjogi témájú ügy vár elbírálásra, amelyek alapvető befolyást gyakorolnak a környezetvédelmi bíráskodás jövőbeli fejlődési útjaira.

A disszertáció *negyedik része* pedig a konklúziók levonására szolgál, a kutatási feladat meghatározása során kitűzött célok összevetésre kerülnek a kutatás stádiumában megismert megoldásokkal és egyes jogérvényesülési tapasztalatokkal. E részben az értekezés tézisszerűen fogalmaz meg, majd fejt ki releváns tudományos megállapításokat, amelyek az előző három részben megismerteknek mintegy szintéziseként íródnak.

2. Az alkalmazott kutatási módszerek

2.1. Kodifikált jogi normák és a szokásjogi normák feldolgozása

A disszertáció áttekinti a nemzetközi környezetvédelmi jog, valamint a felelősségi jog területén létrejött, és a témát alapvetően meghatározó (elsősorban univerzális hatályú vagy ilyen hatályra törekvő) normák jelentős részét. A kutatás során a kodifikált szerződések vizsgálatának mindvégig kiemelt figyelmet szenteltem, mivel ezek kötelező ereje és hatálya nem képezheti vita tárgyát, az államok ezeket – aláírásuk és implementációjuk révén – magukra kötelezőnek ismerik el.

Mindezek mellett megkerülhetetlennek tűnt egyes államok vonatkozó és példaértékű gyakorlatának, belső jogi normáinak elemzése, amely számos esetben nemcsak segítette, hanem indukálta a nemzetközi szabályozást. E körben kell külön említést tenni az Európai Unióról is, amelynek egyes aktusai⁹ érdekes adalékul szolgálhatnak például a környezeti kárfelelősség uniós szabályozásának a nemzetközi jogi szabályozással való összevetésében.

A nemzetközi szokásjogi normák halmaza a téma kapcsán megkerülhetetlen, mivel az államfelelősség és a nemzetközi környezetvédelmi jog bizonyos tekintetben még csak embrionális formában, a szükséges fogalmi definíciók és jogi eszközök evolutív intézményesülése szintjén létezik, így ezek vonatkozásában speciális szerepe van az államok jogi meggyőződés által követett gyakorlatának (*opinio juris sive necessitatis*). Egyértelmű, kodifikált norma hiányában a nemzetközi jog forrásainak „listája” [ld. a Nemzetközi Bíróság Alapszabálya 38. cikkének 1. bekezdésében foglaltakat] szerint a szokásjog mint a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítéka alapján kereshető elsősorban megoldás egy jogi problémára.

A szokásjogi normák közül rendkívül fontos *soft law* dokumentumokat részletesen elemzi az értekezés, például az ENSZ Közgyűlése segédszervének, a *Nemzetközi Jogi Bizottságnak* 2001-ben elfogadott államfelelősség-tervezete (*Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*) nemzetközi szerződés formájában még ugyan nem létezik, de mint a nemzetközi jog kodifikációjáért és fejlesztéséért felelős testület szokásjogon alapuló munkája, az államokat *de facto* és *de iure* is kötelezheti. Ezt erősíti azon tény, hogy a Nemzetközi Bíróság számos, környezeti implikációval rendelkező ügyben már „szokásjogi gyűjteményként” hivatkozott a Tervezetre.¹⁰ A Nemzetközi Jogi Bizottság vonatkozó tárgyú tervezetei kiemelt figyelmet kapnak a dolgozatban, azok meglehetősen részletességgel kerülnek kifejtésre.

A normatív rész a kutatás egész folyamatában prioritást élvezett, ez fellelhető az első szerkezeti egység kodifikált kárfogalmakról szóló részeiben, majd a kárfelelősségi szerződések ismertetésében, valamint az esetjogi részben elemzett döntések normatív alapját képező szerződések leírásában.

⁹ Ld. például a Tanács és az Európai Parlament közös irányelvét (2004/35/EK irányelve) a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről.

¹⁰ Ld. pl. a *Bős-Nagymaros* ügyben (Magyarország/Szlovákia) hozott ítélet 58., 79., 83, 94., 122. és 123. szakaszait.

2.2. Bírói fórumok esetjogának feldolgozása

Az esetjogi rész egyes releváns nemzetközi bírói fórumok környezeti tárgyú ügyeinek ismertetését, az abban foglalt és a téma szempontjából kiemelt fontossággal bíró érvelések, megállapítások felvázolását tartalmazza.

A választottbíróságok és az állandó bírói fórumok esetjogát egyaránt feldolgozza az értekezés, nagy hangsúlyt fektetve az olyan választottbírósági döntésekre, mint pl. a kutatási téma első és igen jelentős, többször is hivatkozott, ún. *Trail Smelter-ügyben* hozott döntésére-döntéseire (1938 és 1941) vagy a *Lanoux-tó ügyében* (1957) hozott ítéletre. Az állandó bírói fórumok kapcsolódó gyakorlatát az Állandó Nemzetközi Bíróság és „jogutódja”, a hágai székhelyű Nemzetközi Bíróság, valamint az ENSZ Tengerjogi Törvényszéke, illetve az emberi jogi bírói fórumok vonatkozásában ismertetem. A Magyarország és Szlovákia között lassan két évtizede zajló, a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszerrel kapcsolatos vitában a Nemzetközi Bíróság 1997 szeptemberében ítéletet hirdetett, amely az értekezés témakörének lényegi és megkerülhetetlen elemét alkotja, tekintve, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog vonatkozásában (és bírósági ügy lévén, a felelősség kérdésében egyaránt) számos jelentős megállapítást tett az ENSZ legfőbb bírói fóruma.

Egyes nemzeti bíróságok, illetve az Európai Unió Bíróságának (illetve a Törvényszék) esetjogában fellelhető, környezeti kárfelelősséggel kapcsolatos és „zászlóshajóként” aposztrofálható ügyek áttekintése is az értekezés érdemi és értékes részét képezi.

2.3. Szakirodalom feldolgozása

A dolgozat széles körben feldolgozza a vonatkozó hazai és külföldi szakirodalom nagy részét. A hazai szakirodalom ismertetése során a disszertáció tulajdonképpen teljességre törekszik, míg a külföldi, elsősorban angol nyelvű szakirodalom feltérképezésénél döntően a releváns és tudományos nívót tartalmazó lényeges és sokak által hivatkozott monográfiákat, tanulmányokat vette figyelembe a kutatás.

Az értekezés megírása során három nagy ívű, összefoglaló jellegű és tanulmánykötet formájában publikált tudományos közlemény jelentős segítséget nyújtott. Ezek voltaképpen az egyes jogintézményeket „körbelengő” bizonytalanság esetén, illetve több ízben egyfajta „sorvezetőként” voltak a szerző segítségére. A magyar származású, a nemzetközi környezetvédelmi jog terén méltán elismert és nagyrabecsült néhai *Alexandre KISS* (Kiss

Sándor) és Dinah SHELTON *International Environmental Law* c. kötete,¹¹ valamint Patricia BIRNIE és Alan BOYLE *International Law and the Environment* c. munkája¹² a környezet és a környezetvédelem valamennyi, a nemzetközi joggal összefüggő kérdéskörét és vetületét vizsgálja, így ezek a kutatás folyamatában rendkívül fontos szerepet töltek be. Daniel BODANSKY, Jutta BRUNNÉE és Ellen HEY kézikönyve is azon források közé tartozott, amelyeket hosszasan tanulmányoztam egy-egy rész megírásakor vagy egy kapcsolódó jogintézmény ismertetésekor.¹³

III. Az értekezés tudományos eredményeinek összegzése és azok hasznosítási lehetőségei

1. A tudományos eredmények összegzése

A dolgozatban bemutatásra került a kárfogalom valamennyi, nemzetközi jogilag jelentős implikációja, emellett a disszertáció hosszasan foglalkozik a kárfelelősségi szerződések és egyéb, nem kárfelelősségi típusú, de a környezeti értékek védelmére hivatott szerződések egyes definíciós megoldásaival, mintáival. Ezekből kiderül számunkra, hogy a szennyezésként, káros hatásként és egyéb jelentéssel bíró – látszólag szinonim, de egymástól eltérő kategóriákat és szempontokat rögzítő – fogalmak alkalmazása néhol eshetőlegesen és a lényegét „elkendőző” megoldásnak tűnik. Különösen igaz ez a megállapítás a szektorális szerződések egyedi módozataira, amelyek azonban fragmentált helyzetet eredményeznek, mert a szektorok önálló kártipológiai nem képesek feloldódni egy hatékony és egységes környezeti kárfelelősségi rezsimben. Ez pedig egy olyan helyzetet eredményez, hogy a környezeti kárfelelősség területén továbbra is szétaprózódott, párhuzamosan több szálon futó és a környezetvédelmi jog egész *corpus*ában szerteágazó védelmi mechanizmusok érvényesülnek, gyakorta kioltva ezzel azokat a pozitívumokat, amelyek e módozatok „összeboronálásával”, a károkozások szektorközi kezeléséből eredő előnyök szintjén jelentkeznének.

¹¹ KISS, Alexandre – SHELTON, Dinah: *International Environmental Law*. Third Edition. Transnational Publishers, New York, 2004. 837.

¹² BIRNIE, Patricia – BOYLE, Alan: *International Law and the Environment*. Second Edition. Oxford University Press, Oxford, 2002. 798.

¹³ BODANSKY, Daniel – BRUNNÉE, Jutta – HEY, Ellen (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press, Oxford, 2007. 1080.

Ha a kárfelelősségi szerződések divergens gyakorlatát elemezzük, azt tapasztaljuk, hogy a szerződés alkalmazásának *sine qua non* elemére, a kár fogalmára vonatkozóan korántsem alakult ki egységes felfogás és tipológia, és ez a szektorok szerint széttagolt kárfelelősségi rendszerek egyesítési lehetőségét, egy univerzális környezeti kárfelelősségi rezsím létrehozását alapjaiban gátolja. Egységes kárfogalom nélkül nincs értelme a kárfelelősségi rendszer további „felépítményeiről” gondolkodni. Nézetem szerint egy kárfelelősségi rezsím megszövegezése, elgondolása mindenkor a kár fogalmánál kezdődik, ennek kérdéses, bizonytalan volta tehát már eleve kétséges, illetve szükségtelenné teheti a további erőfeszítéseket. A kárfogalom neuralgikus pontjaira mutat rá azon tény is, hogy az elmúlt évtizedek egyik kiemelkedő kodifikációs eredménye, a *luganói egyezmény*¹⁴ megszövegezése sikertelen próbálkozás marad a gyakorlat szintjén (pozitív jogi szempontból: a kellő, de egyébként csekély számú ratifikáció hiányában), noha az elmélet és a szakirodalom többnyire elismeri az egyezmény kármeghatározásának előremutató és mintaadó jellegét.

A kárfogalom megléte, a negatív környezeti vagy egyéb hatások teljesülése esetén a felelősségi elméletek közötti választással, az eltérő kártelepítési módozatokkal kell a divergáló felelősségi jogi rezsimeknek szembesülniük, amelyek a kárfogalom szintjén túl az államok egyedi, gyakorlati megfontolásainak az elméleti felelősség-típológiákkal való összevetését, az államok és a károkozás típusa szerinti lehető legkedvezőbb opció kiválasztását jelentik.

Már a nemzetközi jog klasszikus korszakának hajnalán elfogadott volt egy olyan nézet,¹⁵ mely szerint az államfelelősség megállapításának konjunktív feltétele egyfajta, mai kifejezéssel vétkesség-felfogás, amelynek értelmében az állam – mint az abszolút és korlátozhatatlan szuverén – felelőssége nem állapítható meg saját vétkessége hiányában.¹⁶ A kérdés a nemzetközi jogban, de még inkább annak környezetvédelmi vonatkozásaiban különös fontossággal bír, hiszen az etikai kérdések nemzetközi normaalkotásba való helyezése meglehetősen idegen, a nemzetközi jog sajátosságaival kevésbé összeférő

¹⁴ Ld.: a *környezetre veszélyes tevékenységek által okozott károkért való polgári jogi felelősségről* szóló 1993-ban, Luganóban aláírt egyezmény (1993 Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment), amely még nem lépett hatályba.

¹⁵ Ld. GROTIUS, Hugo: *A háború és a béke jogáról* (*De iure belli ac pacis*) I-II-III. Fordította: HARASZTI György – BRÓSZ Róbert – DIÓSDI György – MURAKÓZY Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. II. könyv, XVII. fejezet és XX. fejezet 2.

¹⁶ Ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 183. Véleményem szerint ezt a problémát jelzi azon tény is, hogy a vétkesség fogalma általános elvként és értelmezési szabályként, valamint analógiaként alkalmazandó egy olyan jogterületen, amely régen tapasztalt mértékben támaszkodik a belső jog szabályaira, és amelynek általánosan elfogadott nemzetközi jogi rezsímje még csak kialakulófélben van.

jelenségként hat. Ennek következtében a környezeti károkért való felelősség jogában a vétkesség fogalma és esetleges követelménye, létjogosultsága erőteljesen vitatott.

Ezen államfelelősségi paradigma a XIX. század végéig domináns nézet volt, azzal az előfeltevéssel, hogy az államoknak a területük felett gyakorolt kizárólagos joghatósága képezi a felelősség alapját. Azonban abból, hogy egy állam a határain belül szuverenitást és kizárólagos jogköröket gyakorol, még nem következik, hogy az állam felelőssé tehető a határain belül bekövetkezett vagy onnan kiinduló és más állam területén jelentkező bármely sérelemért. Mindazonáltal, a XX. század közepétől kezdődően jól megfigyelhető, hogy az államok abszolút és sokáig korlátlanok hitt szerepének valamelyest érzékelhető hanyatlása új felelősségi klauzulák kialakulásának kedvez. E klauzulák megjelenése leginkább éppen a nemzetközi környezetvédelmi jog rendszerében érzékelhető folyamat.

A szektor-specifikus és civiljogi alapokon nyugvó megközelítés a kezdetektől, azaz a környezetre veszélyes, a környezet mint különböző szektorokat integráló „egység” egyes elemeit veszélyeztető tevékenységekre vonatkozó nemzetközi jogalkotás megindulásától erőteljesen befolyásolja az érintett szektorok szerződési rendszereit és az ezekben alkalmazott felelősségi formulákat (olajszennyezés által okozott károk, nukleáris károk miatti, valamint egyes notifikációs kötelezettségek elmulasztása miatti felelősség).

A potenciális károkozó magatartások számának fokozatos bővülése, a környezetterhelő vagy –szennyező technikai eljárások számának növekedése és egyre szélesebb körben való elérhetősége, valamint a nemzetközi jogi felelősség átalakulása, esetleges objektívizálódása ha közvetetten is, de erősíti a környezeti kárfelelősség fejlesztése iránti jogos igényt. E folyamatok számos eleme már nagyban eltér és összeegyeztethetetlen az állam abszolút területi szuverenitásának általános, elsősorban elméleti megközelítésével, amely a gyakorlati implikációkat kevésbé veszi figyelembe. A helyzet változása *egyrészt* a környezet védelme terén bekövetkező szemlélet-változással, *másodsorban* a környezetjogi tárgyú nemzetközi szerződések számának növekedésével, *harmadrészt* a választottbírói és állandó bírói fórumok útján történő békés vitarendezés frekvenciájának növekedésével, *negyedrészt* pedig az állam megváltozott szerepének és korlátozottabb cselekvési lehetőségével magyarázható (e negyedik körbe sorolom az állam nemzetközi jogi felelősségének témakörét, amely azonban valamelyest következik az előbbi tényezőkből).

Ugyanakkor a bírósági esetjog jól példázza azon ténytet, hogy a modern szellemű nemzetközi jog 1945-től datálható korszakában mindinkább előtérbe kerül azon – ha nem is

szereződéses jogi, hanem szokásjogi úton rögzült – álláspont,¹⁷ miszerint az állam által, egyes cselekmények felett a saját területén gyakorolt szuverenitása nem abszolút, azt több pozitív jogi vagy „természetjogi” tényező is korlátozza. Ez esetben a területi szuverenitás helyett az ökológiai rendszer, a területi-területközi integritás kapott nagyobb szerepet.

Egy nemzetközi vitában ugyanakkor sokkal kevésbé számít a felelősség elméleti bázisa, mint az állami gyakorlat, a nemzetközi ítélkezés és a környezeti károkra vonatkozó nemzetközi jogi szabályokhoz kapcsolódó jogtudósi, doktrinális nézetek, amelyek elsősorban a vétkességi alapú, szigorú vagy abszolút felelősségi koncepciókat magyarázzák. Ma már nehezen vitatható ugyanis, hogy a környezeti felelősség magánjogi, természetes és jogi személyekre vonatkozó belső jogi szabályai egyre szélesebb körben válnak a szennyezéssel okozott károk miatti államfelelősség nemzetközi jogi koncepciójának részévé.¹⁸ Ez végső soron azt jelentheti, hogy a polgári jogi felelősségről szóló tradicionális kárfelelősségi egyezmények analóg, evolutív és más koncepcióba adaptálható rendelkezései elősegítik az – egyelőre még egyezményi formában nem intézményesült és jobbára jogirodalmi megközelítésben létező – állami kárfelelősség (*State liability* és/vagy *State responsibility*) elméletének kialakulását, esetleges jövőbeli kodifikációját.

Tézisként fogalmazza meg az értekezés, hogy a környezeti károkért járó kártérítés szabályai elméletben nem, csak a gyakorlatban képesek betölteni valódi céljukat, ezért is szükséges, hogy a nemzetközi bírói fórumok ítélkezése és érvelése (mint *communis opinio doctorum*) orientálja a jogalkotás fő irányait és az államok nemzetközi dimenzióban tanúsított magatartását.

A XX. század utolsó harmadától – a nemzetközi jogalkotás és bírászkodás fókuszában – az állam felelősségre vonhatóságának és elszámoltathatóságának elmélete már korántsem számít utópisztikus és példa nélkül álló lehetőségnek, amely valóban szimbolikus lépést és alapvető hangsúlyváltást tükröz az évszázados, erőszak-alkalmazáson alapuló vitarendezéshez képest. Valójában a klasszikus nemzetközi jog korszakában a felelősségre vonás kifejezés leginkább az erőhatalom alkalmazásával volt rokonítható, és erőteljesen függött az államok igényérvényesítő képességétől, így elsősorban az államok katonai erejétől. Viszont – tekintve, hogy az adott korban az államok számára megfelelő eszközként szolgáltak, és gyakorta kerültek alkalmazásra államközi vita esetén – a mai értelemben vett vitarendezés és

¹⁷ Ld. például a Stockholmi Nyilatkozat az Emberi Környezetről 21. és 22., illetve a Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről 2. elvét, miszerint „az Államok szuverén joga, hogy [...] biztosítsák, hogy a saját fennhatóságuk vagy ellenőrzésük alatt álló tevékenységek ne okozzanak kárt más Államok környezetében...”

¹⁸ Ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 182.

felelősség-kiszabás, valamint szankcionálás történeti előképeinek, közvetlen előzményeinek minősülnek.

Összegzésként megállapítható, hogy a környezetvédelmi jogi tárgyú ítélkezés nagymértékben támaszkodik a nemzetközi jog általános szabályaiba foglalt rendelkezésekre és a szokásjogban gyökerező, de a bírósági ítéletekben deklarált kártérítési szabályokra, amelyek – függetlenül az állam nemzetközi jogi felelősségéről vallott „éppen hatályos” nézetekre – mindmáig érvényesek és szinte feltétel nélkül alkalmazhatóak. Ez leginkább annak köszönhető, hogy a környezeti károk és az ezekért járó reparáció kérdése már évtizedek óta a nemzetközi bírászkodás egyik állandó ügycsoportját alkotja, mivel az ilyen károk rendkívüli veszélyt jelentenek mind az államoknak, mind a szervezetség és intézményesültség különböző szintjén álló nemzetközi közösség egészének. A fokozott veszéllyel járó, így rendszerint a környezeti károkat okozó tevékenységeikért való felelősség esetére a belső jogrendszerek már régóta alkalmazzák az objektív felelősségi szabályokat, azaz a jogalany tevékenysége és a bekövetkezett kár közötti okozati összefüggés esetén a jogalany kártérítésre köteles, illetve kötelezhető.

A polgári jogi (nemzetközi magánjogi típusú) kárfelelősségi és felelősség-kanalizációs, felelősség-telepítő rendszer megőrzése ugyanakkor biztosnak látszik, mivel az államok a jövőben sem lesznek érdekeltek az államfelelősség szerződéses elismerésében, és a korlátlan jóvátételi kötelezettség nemzetközi normában való rögzítésében. Ezért eme felelősségi rezsimek tökéletesítése, az ebben található anomáliák kiküszöbölése érdekében megfogalmazott javaslatok az értekezés valamennyi kapcsolódó gondolata, tézise mögött felismerhetők. Az értekezés emellett a vonatkozó tárgyú kárfelelősségi normák alappilléreit hosszasan elemzi, megállapítva egy polgári jogi felelősségről szóló nemzetközi szerződés szükségzerű, továbbá a hatékonyságot biztosító esszenciális szabályait.

2. A tudományos eredmények hasznosítási lehetőségei

Az értekezésben foglalt tudományos tézisek a kutatási eredmények disszeminációján túl elősegíthetik mind a hazai, mind a nemzetközi jogalkotás egyes fázisaiban tapasztalt nehézségek, bizonytalanságok egyfajta feloldását. Jelen munka voltaképpen hiánypótló jelleggel fókuszál olyan témákra, amelyek a hazai szakirodalomban egyelőre kevésbé nyertek tudományos szempontú és monografikus igényű feldolgozást.

A kárfogalom egységesítésének szükségessége, a felelősségi szabályok terén tapasztalt proliferáció elkerülése, valamint a nemzetközi környezetvédelmi jog terén megindult folyamatok erősítése olyan – Magyarországgal is kapcsolatba hozható – ügyek, viták végleges lezárását segíthetné elő, mint például az ún. *Bős-Nagymaros ügy*, vagy hasonló, a környezeti kárfelelősség kérdését felvető ügyekben lehet kiemelt szerepe, mint a *csernobili katasztrófa*, a *tiszai ciánszennyezés*, a *Magyarországra „exportált” nyugat-európai hulladékok*, illetve a *Rába-folyóba került szennyező anyagok* miatti esetleges igényérvényesítés.¹⁹ Az értekezés említi, hogy eme – többé-kevésbé velünk élő – problémák megoldását (figyelemmel más államok nemzetközi jogilag releváns sajátosságaira, pl. a részesség kérdése egyes normákban) milyen módon lehetne a leghatékonyabban elérni, esetlegesen bizonyos nemzetközi szerződésekhez való csatlakozás révén. Magyarország és több szomszédja ugyanis egyes normák alkalmazása, azok belső jogba történő „átültetése” útján számos környezetterhelés és –szennyezés által generált konfliktusforrást „iktathatna ki” az államközi kapcsolatok rendszeréből.

Az már az eddigiekből is egyértelműen kiderült, hogy az államok „hatókörében” több lehetőség mutatkozik a fentiekben vázolt problémák kiküszöbölésére. A környezetvédelmi kártérítési szabályok kimunkálása *egyrészt* egy koherens bírósági gyakorlat keretében lenne a leginkább megoldható, *másrészt* egy generális, sokoldalú és egységes nemzetközi környezetjogi egyezmény létrehozását indokolja a jogterületen érvényesülő számos *soft law* szabály, általános nemzetközi és belső jogi analógia, amelyek a környezetvédelmi jog rohamosan fejlődő rendszerét már nem képesek teljes mértékben lefedni. *Harmadik* tényezőként említhető, hogy az államfelelősségi tárgyú 2001-es Tervezet jövőbeli sorsa még kérdéses, de annak szokásjogi jellegét már elfogadásának idején is nehezen lehetett vitatni, így az abba foglalt szakaszok kötelező ereje – kiegészülve egy ezt alátámasztó, immár koherensnek nevezhető és a szokásjogi alapvetést bizonyítottnak és elfogadottnak vélő bírósági gyakorlattal – akár cselekvésre készítheti az államokat a felelősségi jog továbbgondolása kapcsán.

Ezekre az értekezés explicit módon rámutat, ezek figyelembe vételével a rezsím-rezsimek hatékonysága, valamint egyes hazai, illetve döntően nemzetközi jogalkotási erőfeszítések sikeresebbek és célravezetőbbek lehetnek. Ezáltal a magyar jogalkotó is működő, széles körben elfogadott mintákat tud átvenni a jogfejlesztés és a hatékonyság-növelés érdekében.

¹⁹ Az utóbbi évek legnagyobb volumenű környezetszennyezése, a *vörösiszap-ömlés* súlyos és közvetlen módon nem érintett más államokat, ezért ennek beható vizsgálata nem képezi egy nemzetközi jogi aspektusokra fókuszáló értekezés tárgyát. A belső jogi megközelítések közül ld.: RIXER Adám: Az állam felelősségének egyes kérdései. *De iurisprudentia et iure publico*, Vol. 5 (2011) No. 1, 1-23.

IV. A szerzőnek a témában megjelent tudományos közleményei

The Protection of the Environment in the Light of International Liability Regimes. In: Ecological Movement of Novi Sad (ed.): *Environmental Protection of Urban and Suburban Settlements. Proceedings II*. Novi Sad, Serbia, 2011. 171-176.

Deés v. Magyarország-ügy az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt. *Jogi Iránytű* (online periodika), 2011/1. http://mta-ius.hu/page_8_hu/iranytu.html

A környezetvédelem és a kapcsolódó környezeti kérdések megjelenése a nemzetközi bírói fórumok gyakorlatában. *Kül-Világ*, Vol. VIII. (2011) No. 1-2, 102-116.

Some Fundamental Remarks on the Term 'Liability' in International Law. In: BIHARI Mihály – PATYI András (szerk.): *Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára*. Széchenyi István Egyetem, Győr, 2010. 280-290.

A környezeti kárfelelősség intézményesedésének egyes kérdései a nemzetközi jogban. In: NÓTÁRI Tamás – TÖRÖK Gábor (szerk.): *Prudentia Iuris Gentium Potestate. Ünnepi tanulmányok Lamm Vanda tiszteletére*. MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 2010. 239-251.

A vízhez való jog nemzetközi jogi koncepciója. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. L. (2009) No. 4, 569-598.

Szócikkek: aarhusi egyezmény, Agenda 21, Bős-Nagymaros-ügy, ENSZ Tengerjogi Törvényszék, fenntartható fejlődés, szennyező fizet elve. In: LAMM Vanda (szerk.): *Jogi lexikon*. Átdolgozott kiadás. CompLex Wolters Kluwer, Budapest, 2009.

The Concept of Environmental Damage in the Framework of International Law. In: SMUK Péter (ed.): *Proceedings. Conference of the Multidisciplinary Postgraduate Doctoral School of Deák Ferenc Faculty of Law and Political Sciences of Széchenyi István University*, Győr, 2009. 307-315.

The Problems of Liability in Nuclear Legal Regimes. In: SVÉHLIK Csaba (szerk.): *A tudomány felelőssége a gazdasági válságban. Előadaskötet*. Mór, 2009. 180-194.

A vízhez való jog a bős-nagymarosi ügyben hozott ítéletre figyelemmel. In: LAMM Vanda – HAJÓSY Adrienne (szerk.): *MTA Szigetközi Munkacsoport: A szigetközi monitoring eredményei – 2008*. Kézirat és online formátum, Budapest, 2009. (cca. 8000 karakter).
http://www.szigetkoz.biz/monitoring/MTA2008/kecskes_gabor.htm

The Concepts of State Responsibility and Liability in Nuclear Law. *Acta Juridica Hungarica*, Vol. 49 (2008) No. 2, 221-252.

A környezeti károkért járó kompenzáció a nemzetközi bírói fórumok gyakorlatában. In: SVÉHLIK Csaba (szerk.): *Útkeresés az üzleti és a közsférában. Előadaskötet*. Mór, 2008. 217-233.

A klasszikus nemzetközi jog szankcióival kapcsolatos felfogások a magyar jogirodalomban – kitekintéssel a hatályos nemzetközi jogra. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. XLVIII (2007) No. 3, 489-508.